

„SOLVENTUR RISU TABULAE” A MEGMENTŐ NEVETÉS HORATIUSNÁL (SZAT. 2.1.80-86) ÉS APULEIUSNÁL (ARANYSZ. 3.1-11)

MARIA PLAZA

Ha a nevetést és a humort hatásosan fel tudták használni egy valódi római bíróságon is – márpedig Cicero ezt állítja *A szónokról* c. művében (2.235-90)¹ –, akkor természetes, hogy a lehetőségek hatványozottak egy komikus irodalmi műben ábrázolt képzeletbeli bíróságon, ahogy azt Horatius és őt követően Apuleius² megjelenítette. Horatius a *Sza-*

Szeretném megköszönni Dr. Nicholas Horsfall és Dr. Wytse Keulen segítségét e cikk előző változataihoz nyújtott hasznos megjegyzéseikért. [A cím magyar jelentése: „Törvényt old a kacaj” — *A ford.*]

¹ *A szónokról* 2.236-beli megfogalmazása különösen érdekes jelen vizsgálódás szempontjából: „...est plane oratoris movere risum, vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per quem excitata est ... maximeque quod tristitiam ac severitatem mitigat et relaxat odiosasque res saepe, quas argumentis dilui non facile est, *ioco risuque dissolvit*” (kiemelés tőlem — M. P.). [„...világos, hogy a szónok ingerel-hessen nevetésre, mivel a vidámság rokonszenvet ébreszt az iránt, aki kiváltotta ... és végül a legfőbb, hogy enyhíti a szomorúságot, csökkenti a szigort, és gyakran *a tréfa és a nevetés zúzza porrá* azokat a gyűlöletes dolgokat, melyeket észérvekkel képtelenek lennének” — Polgár Anikó és Csehy Zoltán fordítása, lásd Adamik Tamás, szerk., *Cicero összes retorikaelméleti művei* (Pozsony: Kalligram, 2012), 336. — *A ford.*] Cicero szellemesség-elméletéhez és -gyakorlatához lásd Anthony Corbeill, *Controlling laughter: political humor in the late Roman Republic* (Princeton: Princeton University Press, 1996).

² Van korábbi római szerző, aki explicit nevetést alkalmazott egy érvelés — ha nem is bírósági érvelés — döntő pontján: Lucretius, aki *A természetéről* c. művében (1.919-20 és 2.976-90) a nevető atomok abszurdi-

tírák 2.1.80-86-ban azt mutatta be, hogy egy büntetővád hogyan oldódik fel a nevetésben, s ezt az ötletet fejlesztette tovább Apuleius *Az aranyszamár* harmadik könyvében. Amellett fogok érvelni, hogy az ötletet mindketten úgy dolgozták ki, hogy az tökéletesen – és látványosan – illeszkedjen irodalmi stratégiájukhoz.

Az előbbi szerző költeményében maga a satirikus *persona*, 'Horatius',³ fordul tanácsért a jogász Trebatiushoz a satíráírás veszélyeinek tárgyában. Miközben a satíráíró a foglalkozásával szemben felhozott kifogásokra válaszol, a vers folyamatosan játszik azzal, hogy egyszerre vagyunk a jog és az irodalom területén.⁴ Ennek megfelelően a nyitó szójátékra, mely a *lex* (2. sor) szó kettős jelentésén – mint jogszabályként értett és mint műfaji törvény – alapul, a konklúzió felel, a *mala carmina*-val játszva (82-84. sor), amely egyszerre jelent 'ráolvasást' és 'rossz költészetet':

„... si mala condiderit in quem quis carmina, ius est
iudiciumque.” „Esto, si quis mala; sed bona si quis
iudice condiderit laudatus Caesare? Si quis
opprobriis dignum latraverit, integer ipse?”
„Solventur risu tabulae, tu missus abibis.” (82-86. sor)⁵

---

tásáról beszél. A nevetés ebben az esetben is összetett módon működik. A nevetés szó szerint azt bizonyítja, hogy az atomok nem hordozzák azoknak az entitásoknak a tulajdonságait, amelyek belőlük állnak össze, mivel ellenkező esetben maguk is nevetnének, akárcsak a belőlük álló emberek teszik, márpedig ez teljes mértékben lehetetlen. Más szempontból az atomok rengő nevetése („fiet uti risu tremulo concussa cachinnent / et lacrimis salsis umectent ora genasque”) [„Nyilván, hogy remegő nevetéstől rázza kacagnak, / s arcaikon nekik is könnyek harmatja csorog le” (1.919-20), lásd Lucretius, *A természetéről*, ford. Tóth Béla (Budapest: Kossuth, 1997), 71. — *A ford.*] arra invitálja az olvasót, hogy maga is csatlakozzon annak az abszurd állításnak a kinevetéséhez, amelyet Lucretius e helyütt éppen megcáfol.

³ Amikor félidézőjelben beszélek 'Horatiusról', akkor a satirikus *personára* gondolok, vagyis arra a hangra, amely egyes szám első személyben beszél a *Satírákban*, s amely különbözik az idézőjelek nélküli Horatiustól, aki alatt a történeti alakot értem. A satirikus *persona* szerepe szerint természetesen maga is satíráíró. E kettő különbözőségének gondolata ma már széles körben elfogadott, lásd pl. William S. Anderson, *Essays on Roman Satire* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982), különösen 293-361; Susan H. Braund, szerk., *Satire and Society in Ancient Rome* (Exeter: University of Exeter Press, 1989); Kirk Freudenburg, *The Walking Muse: Horace on the Theory of Satire* (Princeton: Princeton University Press, 1993), 3-16.

⁴ Lásd Frances Muecke, kiad., *Horace, Satires II* (Warminster: Aris & Phillips, 1997), 100, további hivatkozásokkal. Jog és irodalom összefonódásához ebben a satírában lásd az alábbi megvilágító erejű tanulmányokat: Anton D. Leeman, „Die Konsultierung des Trebatius: Statuslehre in Horaz, *Serm.* 2,1”, in Paul Händel, Wolfgang Meid, szerk., *Festschrift für Robert Muth* (Innsbruck: Amöe, 1983), 209-15; Frances Muecke, „Law, Rhetoric, and Genre in Horace, *Satires* 2.1”, in Stephen J. Harrison, szerk., *Homage to Horace. A Bimillenary Celebration* (Oxford: Clarendon Press, 1995), 203-18.

⁵ [„ ... Mert ki gyalázó dalt ír bárkire, arra bíróság / és per vár.” „Helyes is, ha gyalázatos! Ámde ha jót ír, / mit Caesar ítélete is helyesel, s megugatja / azt, aki rászolgált a szidásra, de ő maga tiszta?” / „Úgy a

Úgy tűnik, hogy a joggal kapcsolatos történeti egzaktuságot a szerző feláldozta az irodalmi kontextus oltárán.⁶ Mindazonáltal a vád célzata világos: megbabonázásról van szó (ez talán arra való tekintettel hangzik el, hogy a satíra állítólag közel áll az elátkozáshoz), valamint rágalmozásról, azaz egy olyan cselekvésről, amellyel kapcsolatban folyton fennáll annak a veszélye, hogy azonosítják a satírával. A válasz hasonlóképpen ragyogó: 'Horatius' csakis *bona carmina*-t ír, jó költészetet, és ez a tréfa, miközben a satíraíró művészi vénájára apellál, szó szerint nevetésben oldja fel a jogi vádat.⁷ Lényeges felismernünk, hogy amint a bíróság feloszlik, és a vádlottat elengedik, nemcsak hogy felmentik a törvénysértés minden gyanúja alól, hanem a tréfája elismeréseként kitörő nevetés egyszersmind meg is dicsőíti mint komikus szerzőt. Lehetett Caesar a bírója, és lehettek 'Horatius' támadásai mégoly jogosak, ám egészen a közönség nevetéséig mégsem látunk *perdöntő* bizonyítékot sem ártatlanságára, sem tehetségére.

Amellett szeretnék érvelni, hogy Apuleius *Az aranyszamár* c. művének 'Nevetés istene'-epizódjában (3.1-11) Horatius bírósági nevetéssel kapcsolatos ötletének regényesített változatát találjuk. Amit Horatius csupán megemlített, ráadásul hipotetikusán, azt most Apuleius *színre viszi* és részletgazdagon elbeszéli. Ez a fajta allúzió tulajdonképpen tökéletesen analóg Apuleius egy másik átváltoztatásával, amelyre az elemzők ugyanebben az epizódban lettek figyelmesek:⁸ a szólásszerűen használt *utres inflati*, ez az emberekre általánosságban használt metafora pl. Petronius *Satyricon*jában (42.4),⁹ Apuleius kezében valóságos felfújt bőrtömlökké válnak, amelyek bűbájosság hatására embereként viselkednek, míg végül újfent bőrtömlő nem lesz belőlük (*Aranysz.* 3.9).

---

kacaj törvényt old, és te mehatsz haza békén." Horváth István Károly fordítása, lásd Horatius, *Válogatott versek*, szerk. Várad Szabolcs (Budapest: Európa, 2006), 48. — *A ford.*]

⁶ Lásd J. Duncan Cloud, „Satirists and the Law”, in Susan H. Braund, *Satire and Society in Ancient Rome*, 67. Hasonló megállapítást tesz Apuleius bírósági jelenetéről (*Aranysz.*, 3. könyv) J. L. Penwill, „*Ambages reciprocae*: Reviewing Apuleius' *Metamorphoses*”, *Ramus* 19 (1990): 1-25, itt 3.

⁷ Abban a vitában, hogy mire vonatkozik pontosan a *tabulae*, könnyebb Niall Rudd véleményével azonosulnom, miszerint a táblák a vádat tartalmazták, lásd Niall Rudd, *The Satires of Horace* (Cambridge: Cambridge University Press, 1966), 128, 130. Semmi nem utal magának a törvénynek az érvénytelenítésére.

⁸ Vincenzo Ciaffi, *Petronio in Apuleio* (Turin: Università di Torino, 1960), 106; Pierre Grimal, „La fête de rire dans les *Métamorphoses* d'Apulée”, *Studi Classici in onore di Quintino Cataudella* 3 (Catania, 1972): 457-65; 457-8.

⁹ Grimal, „La fête de rire dans les *Métamorphoses* d'Apulée”, 457, az általa felhozott további példák: Szóphrón *PSI*, 11.1214d és Epikharmosz 246 K. Lásd még Martin S. Smith, kiad., *Petronii Arbitri Cena Trimalchionis* (Oxford: Clarendon Press, Oxford University Press, 1975), 100.

Miközben Apuleius 'bírósgai nevetés'-epizódjának természetesen más lehet a hatása, mint a Horatius-részletnek, mégis számos feltűnő hasonlóság fedezhető fel közöttük. Mindkét esetben a következő eseménysor figyelhető meg: törvénysértésről szóló vád – bírósgai eljárás (*iudicia*, *Aranysz.* 3.1; *iudicium*, *Szat.* 2.1.83) – a főszereplő szóbeli védekezése – hirtelen fordulat a vádban egy tréfa révén – nevetés – a bíróság feloszlása és a vádlott szabadon bocsátása. Saját védelmében mindkét főhős azt hozza fel, hogy csak azokat támadták meg, akik erre rászolgáltak (*Aranysz.* 3.6; *Szat.* 2.1.85). A szereplők, akik ezen a folyamaton végigmennek, igencsak fontosak az adott szerző számára, sőt meglehetősen közel is állnak hozzá: 'Horatius' nem más, mint Horatius szatirikus *personája* a *Szatírákban*; Lucius pedig nemcsak főszereplője, hanem elbeszélője is *Az aranyszamárnak*.

Érdekes párhuzam fedezhető fel továbbá Horatius tréfája, ti. az egyik jelentés mássikkal való nyelvi behelyettesítése (ráolvasás helyett versek), valamint azon gyakorlati tréfa között, amelyet Luciuszal űznek, ti. két dolog fizikai felcserélése (meggyilkolt emberek helyett elvarázsolt börtömlők). A behelyettesítés mindkét esetben valami jobbat eredményez. A dolgok ilyesfajta hirtelen, meglepő jobbra fordulása általában jellemző a humorra, sőt egyes elméletírók szerint voltaképpen ez a humor lényege,¹⁰ és teljesen logikus, hogy az efféle, mondhatni strukturálisan archetipikus tréfákat az itt megfigyelhető perdöntő nevetésnek kell követnie. Apuleiusnál a hirtelen sorsfordulatok a regény egészének szempontjából programatikusak, amint erre Lucius explicit módon utal is az eljárás során: „Quae fortunarum mearum repentina mutatio?” (3.9).¹¹ *Az aranyszamár* Apuleiusa és a *Szatírák* Horatiusa egyaránt komikus irodalmi művet ír, s így mindketten elvárják a nevetés áldásait úgy hősük, mint elbeszélőjük számára.

Mindkét szerző nagyon hathatós-ként jellemzi az épp kitörő nevetést, mint amely *feloldja* a nevetőket és az egész helyzetet. Horatiusnál azt olvassuk: „Solventur risu tabulae, tu missus abibis” (*Szat.* 2.1.86);¹² Apuleius azt mondja, hogy a hypataiak „risu cachinnabili diffleebant”, és Milót is mint „risu maximo dissolutum”-ot ábrázolja

---

¹⁰ Lásd pl. John Moreall, szerk., *The Philosophy of Laughter and Humor* (Albany: SUNY, 1987), 128-38.

¹¹ [„Mely hirtelen változása balsorsomnak!” Révay József fordítása, lásd Apuleius, *Az aranyszamár* (Budapest: Európa, 1993) 62. — *A ford.*]

¹² [„Úgy a kacaj törvényt old, és te mehetsz haza békén” (*Szat.* 2.1.86). Horatius, *Válogatott versek*, 48. — *A ford.*]

(*Aranysz.* 3.7).¹³ Ezek a megfogalmazások meglehetősen összecsengenek Cicero felfogásával, miszerint a humor alkalmas arra, hogy nehéz helyzeteket oldjon meg egy-egy bírósági eljárásban (*A szónokról* 2.236, vö. fent a 3. jegyzettel).

Ugyanakkor ezen a ponton egyszermind a kettejük közti legnagyobb különbséghez is eljutottunk, mivel míg 'Horatius' óvakodik attól, hogy kinevessék, addig Lucius a Nevetés istenének ünnepén végig a hypataiak nevetésétől szenved.¹⁴ Úgy hiszem, ennek az irodalmi mű önreflexiója szempontjából is komoly jelentősége van, mert a szatíra egy olyan műfaj, amely megköveteli beszélőjétől, a szatirikus *personától*, hogy értelmezői autoritása és gúnyolódó szemlélete ne legyen alávetve semminek. Horatius szatírái többnyire ilyenek, eltekintve a helyenkénti óvatos öniróniától (lásd pl. *Szat.* 2.3 és 2.7).¹⁵

A szatíráró védőbeszédében a saját *personája* által életre hívott nevetés (*Szat.* 2.1) nemcsak felmentést hoz számára, hanem azt is, hogy megünneplik mint szatirikus költőt. Apuleius komikus regényében viszont a főszereplő gyakran nevetséges szenvedései állnak a középpontban, így nem meglepő, hogy a bírósági nevetés apuleiusi verziójában a tréfa és a mulatság sokkal inkább Lucius kárára, semmint az ő kezdeményezésére történik. Figyelemre méltó továbbá, hogy a nevetés mint a humor egy formája s a regény egyik fő összetevője itt istenné válik (Risus). A megistenülés Erósz és Aphrodité mintájára megy végbe, akik a görög szerelmi és kalandregényekben fontos istenségeként szerepelnek, és akik egyébként fellépnek *Az aranyszamárban* is. Ugyanakkor Lucius nemcsak szerencsétlen hőse, hanem egyszermind briliáns elbeszélője is a regény-

---

¹³ [„csak úgy düledeztek a rengő kacagástól” és „Milo ... pukkadozik a legjobban a röhögéstől”. Apuleius, *Az aranyszamár*, 60. — *A ford.*]

¹⁴ Louis Callebat, „Le rire et la mort”, in François Hinard, szerk., *La mort, les morts et l'au-delà dans le monde romain* (Caen: Centre de publ. de l'Université de Caen, 1987), 257-62, itt 259; és uő, „Le grotesque dans la littérature latine”, in Monique Trédé és Philippe Hoffmann, szerk., *Le rire des anciens* (Paris: Presses de l'École normale supérieure, 1998), 101-11, itt 104.

¹⁵ Ezen kizárólag morális és intellektuális felsőbbrendűséget értek, mivel a *persona* bőven elszenvedhet fizikai vagy mentális megpróbáltatásokat (amint ez meg is történik 'Horatiuszal' a *Szat.* 1.5-ben és 1.9-ben), anélkül, hogy nézőpontját bármi is aláásná. A valódi öngúny használata, amely a beszélő nézőpontját is megkérdőjelezi, korlátozott a római szatírában, és nem is egészen összehasonlítható azzal az elbeszélővel szembeni gúnyval, amely Petronius és Apuleius regényeire jellemző. Ennek megfelelően nem értek egyet Warren Smith tézisével, miszerint a római regényben megfigyelhető önleértékelés lényege szerint szatirikus vonás lenne; lásd Warren S. Smith-Werner, „The satiric voice in the Roman novelistic tradition”, in Joachim Knuf, szerk., *Unity and Diversity: Proceedings of the Fourth International Conference on Narrative* (Lexington: University of Kentucky Press, 1996), 309-17.

nek. E kettős funkcióra abban a megfogalmazásban találunk utalást, ahol a Nevetés istene védelmet ígér Luciusnak:¹⁶

Iste deus auctorem et actorem suum propitius ubique comitabitur amanter nec umquam patietur, ut ex animo doleas, sed frontem tuam serena venustate laetabit adsidue. (3.2)¹⁷

A Nevetés istenének meglegedésére szolgált, hogy hirtelen fény derült Lucius ártatlanságára. Mind a bírósági eljárás feloldása, mind pedig az azt követő áldás megerősíti őt mint a Nevetés kedvencét, aki ezt az istent fogja szolgálni mindazon történeteken keresztül, amelyeket elbeszél és amelyekben *auctorként* és *actorként* szerepel.¹⁸ Történeteivel irányítani fogja az emberek életét, nem mint gyilkos, nem is mint varázsló (hiszen nincs hatalma a mágia felett sem ebben az epizódban, sem másutt a regényben), hanem mint művész. Meglátásom szerint ez az epizód legmélyebb értelme, és egyszersmind felidézi Horatius változatát is a bírósági nevetés témájára. Ott a beszélőt azzal vádolták meg, hogy varázslat segítségével változtatta meg az emberek életét, ám végül szabadon engedték, amikor kiderült, hogy egyszerűen csak költő. Horatius és Apuleius a maga verziójában egyaránt arra utal, hogy beszélőjük veszélyes képességgel bír, amely hatalmat gyakorol az emberek élete felett. Ugyanakkor mindketten ragaszkodnak ahhoz, hogy ezt kizárólag művészi célokra fogják használni. Tanújuk erre a nevetés.

Fordította: Tamás Ábel
A fordítást ellenőrizte: Cora Zoltán

---

¹⁶ John J. Winkler, *Auctor and Actor: A Narratological Reading of Apuleius's The Golden Ass* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1985), 13, 109; vö. ugyanakkor az itt megfogalmazott néhány ellenvetéssel: Stephen J. Harrison, *Apuleius: A Latin Sophist* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 220, 47. jegyzet, 226-35.

¹⁷ [„Ez az isten téged, az ötlet szerzőjét s előadóját, innentúl minden utadon szerető kegyelmével kíséri, és sohasem fogja megengedni, hogy szívedben tanyát verjen a szomorúság, hanem életed fogytáig vidám örömökre deríti majd homlokod.” Apuleius, *Az aranyzámár*, 63-64. — *A ford.*]

¹⁸ [„szerző s előadó” – *A ford.*]

HIVATKOZOTT IRODALOM

- [Adamik Tamás, szerk. *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Pozsony: Kalligram, 2012.]
- Anderson, William S. *Essays on Roman Satire*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982.
- [Apuleius. *Az aranyznamár*. Fordította Révay József. Budapest: Európa, 1993.]
- Braund, Susan H., szerk. *Satire and Society in Ancient Rome*. Exeter: University of Exeter Press, 1989.
- Callebat, Louis. „Le rire et la mort.” In François Hinard, szerk. *La mort, les morts et l’au-delà dans le monde romain*. Caen: Centre de publ. de l’Université de Caen, 1987, 257-62.
- Callebat, Louis. „Le grotesque dans la littérature latine.” In Monique Trédé és Philippe Hoffmann, szerk. *Le rire des anciens*. Paris: Presses de l’École normale supérieure, 1998, 101-11, itt 104.
- Ciaffi, Vincenzo. *Petronio in Apuleio*. Turin: Università di Torino, 1960.
- Cloud, J. Duncan. „Satirists and the Law.” In Susan H. Braund, szerk. *Satire and Society in Ancient Rome*. 49-67.
- Corbeill, Anthony. *Controlling laughter: political humor in the late Roman Republic*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Freudenburg, Kirk. *The Walking Muse: Horace on the Theory of Satire*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Grimal, Pierre. „La fête de rire dans les Métamorphoses d’Apulée.” *Studi Classici in onore di Quintino Cataudella* 3 (Catania, 1972): 457-65.
- Harrison, Stephen J. *Apuleius: A Latin Sophist*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- [Horatius. *Válogatott versek*. Szerkesztette Várady Szabolcs. Budapest: Európa, 2006.]
- Leeman, Anton D. „Die Konsultierung des Trebatius: Statuslehre in Horaz, *Serm.* 2,1.” In Paul Händel, Wolfgang Meid, szerk. *Festschrift für Robert Muth*. Innsbruck: Amœ, 1983, 209-15.
- [Lucretius. *A természetről*. Fordította Tóth Béla. Budapest: Kossuth, 1997.]
- Moreall, John, szerk. *The Philosophy of Laughter and Humor*. Albany: SUNY, 1987.
- Muecke, Frances. „Law, Rhetoric, and Genre in Horace, *Satires* 2.1.” In Stephen J. Harrison, szerk. *Homage to Horace. A Bimillenary Celebration*. Oxford: Clarendon Press, 1995, 203-18.
- Muecke, Frances, kiad., *Horace, Satires II*. Warminster: Aris & Phillips, 1997.

- Penwill, J. L. „*Ambages reciprocae*: Reviewing Apuleius' *Metamorphoses*.” *Ramus* 19 (1990): 1-25.
- Rudd, Niall. *The Satires of Horace*. Cambridge: Cambridge University Press, 1966.
- Smith, Martin S., kiad., *Petronii Arbitri Cena Trimalchionis*. Oxford: Clarendon Press, Oxford University Press, 1975.
- Smith-Werner, Warren S. „The satiric voice in the Roman novelistic tradition.” In Knuf, Joachim, szerk. *Unity and Diversity: Proceedings of the Fourth International Conference on Narrative*. Lexington: University of Kentucky Press, 1996, 308-17.
- Winkler, John J. *Auctor and Actor: A Narratological Reading of Apuleius's The Golden Ass*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1985.

[Maria Plaza, „*Solventur risu tabulae*: Saved by Laughter in Horace (S. II.1.80-6) and Apuleius (*Met.* III.1-11)”, *Classica et Mediaevalia* 54 (2003): 353-58.]